

Aleksandra Kamińska

Pozyskiwanie informacji i komunikacja jako podstawowe sposoby funkcjonowania dziecka w świecie nowych mediów

---

Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika 11, 59-71

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

cierpienia może być postrzegana w ujęciu transendentalnym oraz w rozumieniu pozytywistycznym. Dodać należy, iż ontologiczne spojrzenie na wymiar cierpienia nie może być przedmiotem rozważań z punktu widzenia pedagogiki. Jego teologiczny charakter nie oddziałuje na kształtowanie się osobowości dziecka. Inaczej bowiem ugruntowuje się rozumienia znaczenia cierpienia w kontekście pozytywistycznym, który odpowiada rzeczywistym emocjom dziecka. Doświadczanie przez dziecko cierpienia wiąże się z występowaniem w jego osobowości poczucia winy. Wina z kolei wynika z krytycznego stosunku dziecka do samego siebie oraz własnych zachowań. Przedmiotowy charakter cierpienia wypełnia jedynie znamiona psychologiczne, gdyż wyrasta z ludzkiej świadomości. Tutaj zamyka się także pojęcie winy. Nie wykazuje ona bowiem innego znaczenia, na przykład prawnego czy religioznawczego. Dziecko z reguły nie jest zdolne do dokonywania szczegółowych rozważań dotyczących kategorii myślowych uwzględniających proces postrzegania właściwy dla osoby dorosłej. W zaistniałych okolicznościach razem z wymienioną emocją dziecka towarzyszy uczucie złości. Małoletni, symptomatycznie bodźcowani czynnościami stosowania przemocy, w obliczu tych praktyk staje się zdolny do odczuwania niezadowolenia wynikającego z braku umiejętności radzenia sobie z trudnymi sytuacjami w szkole. Przybierając rolę „kozła ofiarnego”, niejednokrotnie zaczyna popadać w depresję. Należy dać wiarę twierdzeniu, że depresja nie jest chorobą, na którą zapadają wyłącznie ludzie dorośli. Długotrwałe przebywanie dziecka w środowisku stosującym przemoc – a niewątpliwie takim miejscem jest szkoła – daje podstawę do wytworzenia się w zachowaniu dziecka i jego świadomości znamion depresyjnych.

W tak ukształtowanej rzeczywistości szkolnej nie wolno zapomnieć o fundamentalnej roli pedagoga. Innymi słowy, reagowanie na każdą agresję oraz czuwanie nad prawidłowym rozwojem dziecka jest obowiązkiem nauczyciela. Nie odnajdują społecznej akceptacji zachowania nauczyciela bagatelizujące problem przemocy. Co więcej, taka postawa wypełniałaby znamiona przestępstwa. W obliczu działań opresywnych nauczyciel posiadający wiedzę o stosowaniu względem ucznia takich praktyk, jednocześnie umożliwiając niniejsze czynności oprawcy, staje się współodpowiedzialny na gruncie rozwiązań normatywnych prawa karnego. W przypadku małego dopuszczającego się przemocy szkolnej trudno mówić o przestępstwie, ale w świetle przepisów o odpowiedzialności prawnej nieletnich do przedmiotowej odpowiedzialności można pociągnąć nieletniego, który ukończył trzynasty rok życia. Przed sąd karny prokuratorowi wolno kierować wobec niepełnoletniego sprawcy akt oskarżenia na zasadach ogólnych, jeżeli ukończył on 16 lat i z uwagi na charakter popełnionego czynu może odpowiadać na warunkach przewidzianych dla dorosłego przestępcy.

Na podstawie powyższych rozważań nasuwają się stosowne konkluzje. Agresor staje się winnym czynu zabronionego na płaszczyźnie dotyczącej stosowania przemocy. Uznać zatem trzeba, że o ile pojęcie winy dziecka, wobec którego stosowana jest przemoc, wykazuje cechy psychologiczne, o tyle termin winy agresora wykazuje wyłącznie znamiona prawne. W warunkach braku żalu agresora trudno bowiem postrzegać

jego winę w kategoriach psychologicznych. Niewątpliwie dla zdolności nadania jej charakteru emocjonalnego konieczne musiałyby wystąpić wyrzuty sumienia agresora, co z reguły nie jest możliwe. Trudno bowiem wyobrazić sobie sytuację, w której oprawca, stosując przemoc, jednocześnie współczuje maltretowanemu uczniowi w szkole.

W sferze podjętych zagadnień niezbędne jest powrócenie do tematyki stricte odpowiadającej przedmiotowi tego opracowania. Stan emocjonalny dziecka jest bowiem podstawowym zagadnieniem istotnym dla charakteru tej pracy. K. Olbrycht podkreśliła, że: „sytuacje wspomagające rozwój dziecka będą konsekwentnie rozumiane jako [...] sytuacje wspierające jego rozwój osobowy” (Olbrycht, 1999, s. 71). Nie wolno pominąć w tej analizie kwestii alienacji społecznej. Poczucie wyobcowania stwarza dziecku niebezpieczeństwo zahamowania jego rozwoju. Dziecko skoncentrowane głównie na odpieraniu natarć agresora nie będzie skupiało uwagi na przedmiotach nauczania. W zaistniałych okolicznościach jego świadomość musi zwracać się w kierunku unikania sytuacji możliwych do wystąpienia przemocy lub utrzymywania w sobie jej emocjonalnych konsekwencji. Rzadko występują okoliczności, w których maltretowane dziecko nabiera odwagi, aby poskarżyć się nauczycielowi lub rodzicom na doświadczane przejawy agresji. Niewątpliwie taki stan rzeczy podyktowany jest poczuciem wstydu dziecka, z uwagi na odczuwalną własną nieudolność w radzeniu sobie z niniejszą sytuacją oraz ze względu na prawdopodobny odwet rówieśników. Z drugiej jednak strony często następuje kumulacja przemocy. Dziecko napiętnowanego w otoczeniu domowym zasadniczo staje się przedmiotem stosowania względem niego agresji w warunkach szkolnych. W takiej sytuacji dziecko z reguły nie może liczyć na pomoc rodzinną, a jego negatywne doświadczenia są znacznie głębsze. Egzystowanie dziecka w warunkach przemocy szkolnej może zmierzać do trwałej absencji. Przedmiotowe okoliczności uniemożliwiają zdobywanie przez ucznia wiedzy i umiejętności.

Warto zatem postawić dość kontrowersyjną tezę, iż jakkolwiek przemoc w życiu człowieka może wyrzucić pozytywne znaczenie. Na pierwszy rzut oka niniejsze założenie może spotkać się z krytyką. Niemniej jednak ważnym argumentem przemawiającym za poprawnością tej tezy będzie powiedzenie silnie utrwalone w rzeczywistości: „co nas nie zabije, to nas wzmocni”.

Dorośle dziecko, wobec którego na etapie wczesnego rozwoju stosowano przemoc, w dorosłym życiu będzie odpowiednio ukształtowane. Istnieje bowiem duże prawdopodobieństwo wzmocnienia świadomości człowieka dotkniętego agresją. Dziecko przez wiele lat egzystujące w warunkach przemocy będzie postrzegało siebie w kategoriach osoby o zanizonym systemie własnej wartości. Zgodnie jednak ze współczesną nauką w obszarze pedagogiki i psychologii odnotowano, że w okresie dzieciństwa może nastąpić upadek osobowości, który trudno odbudować w życiu dorosłym. Nie jest to regułą. Trudno odmówić jednak prawdziwości twierdzeniu, iż za totalnym rozpadem osobowości człowieka oraz jego wartości podąża wzrost siły charakteru człowieka w kierunku pozytywnym. Analogiczny model zachowania ob-

serwowany jest na przykładzie człowieka doświadczonego chorobą alkoholową, który w warunkach zupełnego upadku podnosi się społecznie. Podobny proces cyklizacji w odbudowie człowieka dostrzega się na płaszczyźnie rozwoju człowieka dotkniętego w dzieciństwie przemocą. Podstawową cechą osobowości dorosłego człowieka doświadczonego agresją we wczesnych stadiach rozwoju jest wysoki stopień zdeterminowania w dążeniu do celu. Będzie on bowiem siłą sprawczą wszelkiego pozytywnego działania człowieka. Jego brak natomiast przenosi jednostkę poza margines czynnej egzystencji oraz nie pozwala dostrzec sensu życia. Wraz z tym kierunkiem postępowania nierzadko w człowieku wyodrębnia się instynkt silnej potrzeby użyteczności, za którą winna podążać empatia. Silna potrzeba sukcesu w karierze, wyłącznie dla zaspokojenia potrzeby udowodnienia samemu sobie posiadania określonej wartości w katalogu ludzkich cech osobowości, często przysłania właściwe cele egzystencjalne sformułowane hierarchicznie. Jasno sprecyzowany plan działania może być zatem wiodącym elementem życia człowieka, który w okresie dzieciństwa trwale poddawany był agresji ze strony otoczenia. Paradoksalnie, w obliczu podniesionych w tym opracowaniu pejoratywnych okoliczności bytowych młodego człowieka, w późniejszych etapach jego życia może ukształtować się mocna osobowość na gruncie silnie wyodrębnionej pewności siebie, głębokiego poczucia wyższości nad innymi osobami oraz elementarnego egoizmu. W zaistniałych warunkach duma, jako cecha charakteru człowieka, nie będzie należała do rzadkości. Wraz ze wskazanymi atrybutami osobowości obok cech pozytywnych mogą wytworzyć się cechy negatywne, tj. pogarda dla innych osób, cynizm oraz nieczułość na ludzką krzywdę.

W świetle powyższych rozważań teoretycznych bez wątpienia uznać trzeba, że powołana na gruncie tego opracowania teza jest przekonywująca oraz zasługuje na uwzględnienie. Nie może być bowiem regułą, że w każdych sytuacjach stosowania przemocy wobec dziecka agresja, jaką ono doświadczyło, nie przyniesie pozytywnego rezultatu w ukształtowaniu jego cech charakteru. Taki stan rzeczy należał jednak będzie do nielicznych przykładów „owocnej” przemocy. Nie sposób jednak zupełnie go wykluczyć. Jednak najczęściej w wyniku permanentnego doświadczania przez dziecko przemocy trzeba założyć, że w życiu dorosłym ostatecznie wyodrębni się postawa o stosunkowo słabej osobowości, podatna na wpływy oraz wykazująca predyspozycje lękowe.

W odniesieniu z kolei do metod zwalczania przemocy w środowisku szkolnym wolno zauważyć, że są one zinstytucjonalizowane wzorem metod zwalczania domowej agresji. Odmienne są jednak mechanizmy działania mające na celu usunięcie zjawiska przemocy. W tym przypadku w przeciwstawianiu się patologii obligatoryjnie musi być zaangażowana instytucja szkoły, która jako pierwsza zobowiązana jest dostrzec agresję. By jej zapobiec, szkoły często organizują najrozmaitsze pogadanki społeczne przy udziale psychologów, pedagogów, policji oraz środowisk organizacji pozarządowych. Trzeba pamiętać, że przemoc istniejąca w szkole, w odróżnieniu od przemocy domowej, ma szersze oddziaływanie, gdyż jej obserwatorami bywają głównie uczniowie i to w licznej grupie. Udział rodziców dziecka w postępowaniu

wyjaśniającym prowadzonym przez szkołę musi być fundamentalnym elementem całej procedury. Brak pozytywnych rezultatów powodujących usunięcie znamion agresji w szkole winien skutkować czynnościami analogicznymi do wymienionych powyżej w przypadku metody organizacyjnej i prawnej dotyczącej zwalczania przemocy domowej.

AGRESOLOGIA I AGRESOGRAFIA

W obliczu dotychczasowych ustaleń wolno zestawić całokształt podjętej problematyki w jednolitą grupę przedmiotową oznaczoną w polu naukowym mianem agresologii. Do istniejących rozważań teoretycznych warto zaproponować określenie nowatorskie, odpowiadające zjawisku przemocy. Pojęcie agresologii wydaje się odpowiednim terminem względem spojrzenia naukowego na problematykę przemocy. Niniejsza propozycja językowa wydaje się uzasadniona w kontekście poczynionej analizy dotyczącej pozycji dziecka dotkniętego przemocą domową lub szkolną. Z obszaru pedagogiki należy bowiem wyodrębnić węższą strukturę tematyczną – naukę o agresji.

Agresologia, będąc nauką szczegółową w płaszczyźnie odnoszącej się do społecznego wymiaru patologii, winna koncentrować uwagę nie tylko na podstawowych założeniach psychologii oraz pedagogiki, ale także poruszać kwestie socjologiczne, historyczne, kulturoznawcze oraz ekonomiczne. U swych podstaw lingwistycznych powinna zwracać uwagę na ukształtowanie się patologii. W znaczeniu ogólnym musi ona wyznaczać granice społeczne dotyczące kategorii grup objętych agresologią. Uwarunkowania kulturowe z kolei winny tworzyć mechanizm obyczajowości dla wyodrębnienia się przemocy w środowisku otaczającym człowieka. Historyczny aspekt zagadnienia musi być natomiast osadzony w genetycznych kryteriach skłonności personalnej do przemocy. Ekonomia zaś stwarza możliwość poznania środowiska społecznego z którego wyrasta zjawisko przemocy.

Obok agresologii będącej nauką o przemocy w rozumieniu ogólnym warto zaproponować agresografię jako naukę konkretnego przypadku zdarzenia opisującą sytuację patologiczną. Agresologia i agresografia winny stanowić fundamentalne kompendium teoretyczne centralizujące zagadnienie przemocy w społeczeństwie, w tym agresję domową i szkolną.

ZAKOŃCZENIE

Skala zjawiska przemocy w Polsce jest olbrzymia. Bezradność dzieci dotkniętych agresją świadczy o nieudolności krajowego systemu prawnego. Niniejsze wartości skłoniły mnie do podjęcia rozważań w tym zakresie.

We współczesnym świecie zjawisko agresji jest nagminne. Każda bowiem placówka oświatowa kształcąca uczniów z nim się spotyka. Wiele dzieci nieustannie egzy-

stuje w rodzinach o znamionach patologicznych, w których doświadczają przemocy. Często ukrywają one własne doświadczenia w obawie przed krytyką, zarzutem nieprawdy lub nasileniem przemocy. Bezradność państwa w usuwaniu zjawiska przemocy winna przenosić obowiązek troski o dobro dziecka nie tylko na nauczyciela, ale na każdego dorosłego i odpowiedzialnego człowieka.

Będąc nauczycielem niejednokrotnie spotkałem się ze zjawiskiem przemocy występującym w różnych kręgach środowiskowych istotnie oddziaływujących na uczniów. Obserwacje zdobyte w pracy zawodowej z młodzieżą oraz własne osobiste doświadczenia zaowocowały niniejszym opracowaniem. Mam nadzieję, że pozycja społeczna dziecka w przyszłości będzie bardziej dostrzegana, a nasilenie przemocy oraz agresji ulegnie zmniejszeniu.

Pamiętać także trzeba, że w polskim systemie prawnym zostały utworzone wyspecjalizowane podmioty prawne i organizacje, których celem jest niesienie wsparcia dzieciom, rodzicom oraz nauczycielom. Właściwym przykładem są powiatowe centra pomocy rodzinie.

BIBLIOGRAFIA

- Chrobaczyński, J. (2004). Czy przemoc jest „motorem“ historii?. W: J. Chrobaczyński i W. Wrzesiński (red.). *Dramat przemocy w historycznej perspektywie*. Kraków.
- Dąbrowski, M.R. (2010). Społeczny kontekst zastraszania. W: M.I. Dąbrowska i M.R. Dąbrowski (red.). *Zastraszanie a przemoc szkolna. Profilaktyka – podręcznik dla nauczyciela*. Toruń.
- Feibel, T. (2006). *Zabójca w codziennym pokoju – przemoc i gry komputerowe*. Warszawa.
- Fromm, E. (1970). *Ucieczka od wolności*. Warszawa.
- Hołyst, B. (2003). Zabójstwa popełniane przez nieletnich – studium kryminalistyczne. W: W. Ambrozik i F. Zieliński (red.). *Młodociani mordercy. Studia nad agresją i zbrodnią*. Poznań.
- Jarosz, E. (2000). Przemoc wobec dzieci – patologia czy normalność. W: A. Nowak (red.). *Wybrane zjawiska powodujące zagrożenia społeczne*. Kraków.
- Krawiec S. (2007). Niektóre uwarunkowania przemocy w Polsce. W: J. Wawrzyniak (red.). *Socjologiczne i psychologiczne aspekty przemocy*. Łódź.
- Nowa Encyklopedia Popularna PWN, t. 1.* (1995). Warszawa.
- Pospiszyl, I. (1994). *Przemoc w rodzinie*. Warszawa.
- Olbrycht, K. (1999). Rola pedagoga w tworzeniu sytuacji pokojowego rozwoju dziecka. W: B. Smolińska-Theiss (red.). *Pokój z dziećmi. Pedagogika chrze-*

ścijańska wobec zagrożeń rozwoju dziecka. Warszawa.

Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z dnia 29 lipca 2005 r. (Dz.U. Nr 180, poz. 1493 z późn. zm.).

EGZYSTENCJA DZIECKA W WARUNKACH PRZEMOCY DOMOWEJ I SZKOLNEJ. ANALIZA PSYCHOLOGICZNO-PRAWNA

Słowo kluczowe: dziecko, agresja, przemoc, psychologia, pedagogika, prawo

Streszczenie: Artykuł ukazuje analizę zjawiska przemocy domowej i szkolnej wobec dziecka. We wstępie autor odnosi się do historycznych oraz filozoficznych podstaw agresji. Wskazuje na przyczyny jej stosowania, mechanizmy postępowania agresora, zachowania ofiary oraz konsekwencje społeczne przemocy. Opracowanie poparte jest przykładami.

EXISTENCE OF CHILD IN FORCE AT HOME AND FORCE AT SCHOOL. PSYCHOLOGICAL AND LEGAL ANALYSIS

Keywords: child, aggressive, force, psychology, pedagogics, law

This article shows analysis the force at home and at school deal with child. First covers history and philosophical research about force. This elaboration gives reasons of force, mechanisms of action aggressive person, personality of victim and the consequences of force. This text gives experience of child about force.

INSTRUMENTY PRAWNE STOSOWANE W PRZYPADKACH PRZESTĘPCZOŚCI NIELETNICH

WPROWADZENIE

Przestępczość nieletnich w rozumieniu prawa karnego dotyczy osób, które w momencie popełnienia czynu zabronionego nie ukończyły 17 roku życia, odpowiadających karnie tylko w szczególnych przypadkach, określonych w art. 10 §2 *Kodeksu karnego* oraz w art. 94 *Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich* z 1982 roku, jak również osób, które cytowana Ustawa kwalifikuje w zależności od wieku nieletniego, tj.: do 18 roku życia – w odniesieniu do zapobiegania i zwalczania demoralizacji; od 13 do 17 roku życia – w związku z prowadzeniem postępowań o czyny karalne; nie dłużej niż do ukończenia 21 roku życia – w odniesieniu do wykonywania środków wychowawczych i środka poprawczego. Jest to zjawisko bardzo negatywne w sensie oddziaływania na prawidłowy rozwój i funkcjonowanie społeczeństwa. Oddziaływanie tego zjawiska, mimo częstego deprecjonowania i niedostrzegania, jest wielostronne oraz wielowarstwowe, zarówno w zakresie przyczyn, jak i skutków społecznych. Wpływa negatywnie na prawidłową realizację funkcji socjalizujących społeczeństwo, naruszając jego strukturę i wywołując bezpośrednie zagrożenia dla właściwego funkcjonowania prawa i porządku publicznego.

Ostatnie dziesięciolecie XX wieku przyniosło wyraźny wzrost przestępczości nieletnich, wzbudzając tym samym niepokój zarówno wśród pedagogów, pracowników wymiaru sprawiedliwości, jak i całej opinii publicznej (Sitkowska, 1998, s. 13). Dlatego też problem przestępczości nieletnich wymaga podjęcia szerszej dyskusji nad koncepcją całościowej reformy prawa dotyczącego nieletnich. Dostrzega się potrzebę opracowania całkowicie nowego aktu prawnego regulującego kompleksowo problematykę nieletnich (Bałandynowicz, 2007, s. 9).

STOSOWANIE ŚRODKÓW ODDZIAŁYWANIA WYCHOWAWCZO-RESOCJALIZUJĄCEGO I LECZNICZEGO WOBEC NIELETNICH

Środki stosowane wobec nieletnich popełniających czyny karalne, czyli czyny zabronione przez Ustawę jako: przestępstwo lub przestępstwo skarbowe albo wykroczenie określone w artykułach: 51, 69, 74, 76, 85, 87, 119, 122, 124, 133 lub 143 *Kodeksu wykroczeń*; art. 1§2 ust. 2 Ustawy z dnia 26 października 1982 r. *o postępowaniu w sprawach nieletnich** (Dz.U. 1982 Nr 35, poz. 228 z późn. zm.) powinny mieć na uwadze ściśle określony cel, jakim jest wychowanie nieletniego. W tym przypadku mówimy o wychowaniu opiekuńczym (Lipkowski, 1971, s. 8)**, które obejmuje nie tylko małoletnich pozbawionych częściowo lub całkowicie opieki rodzicielskiej, ale również niedostosowanych społecznie, czyli zdemoralizowanych, a w tym popełniających czyny karalne. Podstawową dyrektywą w postępowaniu z nieletnimi jest dążenie, żeby stosowane środki wychowawcze miały na celu właściwe kierunkowanie młodego człowieka. Chodzi o spowodowanie u niego korzystnych zmian, których późniejszym skutkiem będzie właściwe funkcjonowanie pośród reszty społeczeństwa. Naganne zachowanie w wieku dziecięcym czy też nastoletnim, stanowiące tzw. „błędy młodości”, częstokroć stymulowane jest otoczeniem nieletniego. Szczególnie ubolewać należy nad jego środowiskiem rodzinnym. W takich właśnie okolicznościach niezbędna jest właściwa, przemyślana i adekwatna do sytuacji reakcja ze strony władnego do rozstrzygania w sprawach nieletnich sądu rodzinnego, czy też inaczej sądu opiekuńczego – bowiem w obowiązującym porządku prawnym nazwy te funkcjonują niejako obok siebie, a poszczególne akty prawne, czasem nawet różne przepisy w ramach jednego aktu prawnego, odwołują się do jednej lub drugiej z nich. W rozumieniu ustrojowym (sądu jako organu) chodzi o ten sam rodzajowo sąd, którym jest sąd rodzinny i nieletnich, funkcjonujący w strukturze sądownictwa powszechnego jako jednostka organizacyjna sądu rejonowego (wydział). Sąd ten winien dołożyć każdorazowo wszelkich starań, aby tę młodą osobę odpowiednio ukierunkować. Sąd rodzinny i nieletnich rozpoznający sprawy, do których stosuje się Ustawę *o postępowaniu w sprawach nieletnich* (Dz.U. 1982 Nr 35, poz. 228 z późn. zm.) może zastosować wobec nieletniego trzy rodzaje środków:

- wychowawcze;
- poprawcze;
- leczniczo-wychowawcze.

* Co do pojęcia czyny karalnego zob. dodatkowo: Borowski i Wysocki (2001, s. 16) oraz Zedler (1986, s. 11–12).

** O. Lipkowski uważa, że wychowanie opiekuńcze to proces przywracania dzieci i młodzieży społecznie niedostosowanej do zachowań obowiązujących w społeczeństwie. „[...] zmierza do jak najpełniejszego rozwoju pozytywnych cech psychofizycznych dziecka, do jak najlepszego przysposobienia go do spełniania zadań społecznych i osiągania osobistego zadowolenia w realizacji optymalnych zadań życiowych” (Lipkowski, 1971).

Spośród wyżej wymienionych tylko środki wychowawcze z jednym wyjątkiem, co wyjaśnię poniżej, należą do dziedziny wychowania opiekuńczego. Środek poprawczy jest instytucją wychowania resocjalizującego (Borowski i Wysocki, 2001, s. 38), a środki leczniczo-wychowawcze to kategoria wychowania rewalidacyjnego i rewalidacyjno-resocjalizacyjnego. Różnica między nimi polega na tym, że środki wychowawcze w znaczeniu Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 1982 Nr 35, poz. 228 z późn. zm.) są narzędziem zarówno zapobiegania, przeciwdziałania, jak i zwalczania demoralizacji i przestępczości nieletnich, podczas gdy środki leczniczo-wychowawcze służą tylko zatrzymaniu procesu demoralizacji (przeciwdziałanie) i jej zwalczaniu oraz zwalczaniu przestępczości, zaś środek poprawczy to wyłącznie narzędzie zwalczania przestępczości po ukończeniu przez nieletniego 13 roku życia.

Funkcjonujące obecnie środki wychowawcze, których katalog ujęto w Ustawie, można podzielić na trzy kategorie:

- pozostawiające nieletniego w jego dotychczasowym środowisku – udzielenie upomnienia, zobowiązanie do określonego zachowania, nadzór odpowiedzialny rodziców, organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy, osoby godnej zaufania lub nadzór kuratora;
- kierujące nieletniego do placówki przejmującej od prawnych opiekunów część obowiązków wychowawczych – skierowanie do ośrodka kuratorskiego, organizacji lub instytucji zajmującej się pracą z młodzieżą o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, przy czym nieletni zobowiązany jest do przebywania tam w określonych porach dnia;
- całkowicie zmieniające środowisko wychowawcze – umieszczenie w rodzinie zastępczej, w młodzieżowym ośrodku socjoterapii lub młodzieżowym ośrodku wychowawczym (Grzywińska, 2010, s. 83).

Po środki wychowawcze wobec nieletniego sąd rodzinny może sięgnąć w następujących sytuacjach:

- kiedy stwierdza demoralizację nieletniego*;

---

* Jakkolwiek nie ma pełnej zgodności co do definicji demoralizacji, przyjmuje się, że jest to: proces charakteryzujący negatywne postawy i zachowania nieletniego w stosunku do obowiązujących w społeczeństwie podstawowych norm i zasad postępowania. Przykładowy katalog okoliczności i zachowań, świadczących o demoralizacji nieletniego zawiera art. 4 § 1 u.p.n. – „[...] w szczególności naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych [...]”. Zakres okoliczności świadczących o demoralizacji nieletniego określony jest w Ustawie jedynie przykładowo, przez wyliczenie najbardziej typowych i najczęściej występujących objawów demoralizacji. Zachowania tego rodzaju pozwalają na ocenę nieletniego jako społecznie nieprzystosowanego wówczas, gdy jako zespoły występują po 2–3 różnego rodzaju, przy czym powinny powtarzać się wielokrotnie, przybierając postać systematycznego postępowania (Gromek, 2001, s. 44); proces odchodzenia od obowiązujących wartości moralnych, przejawiający się w przestępczości, wykolejeniu, stanu upadku moralnego, zepsucia, rozluźnienia dyscypliny, harmonii (*Słownik języka polskiego*, 1982, s. 379); stan osobowości cechujący się negatywnym ustosunkowaniem (nastawieniem, postawą) wobec oczekiwań społecznych, zgodnych z rolami społecznymi (Zedler, 1986, s. 13).

- w przypadku popełnienia czynu karalnego, kiedy nie dostrzega demoralizacji;
- kiedy popełniony czyn jest przejawem demoralizacji;
- w przypadku popełnienia przestępstwa po ukończeniu 13 roku życia, jeżeli dojdzie do przekonania, że wystarczające – zamiast środka poprawczego – będzie zastosowanie środka wychowawczego lub łącznych środków wychowawczych, jak również wtedy, gdy stopień demoralizacji sprawcy nie jest wysoki, a okoliczności oraz charakter przestępstwa nie przemawiają za sięgnięciem po środek poprawczy.

Wszystkie środki wychowawcze, jakie Ustawa pozostawia do dyspozycji sądu (Dz.U. 1982 Nr 35, poz. 228 z późn. zm., art. 6), pod względem funkcjonalnym – biorącym pod uwagę tryb postępowania właściwy dla ich zastosowania – są środkami opiekuńczo-wychowawczymi. Natomiast w znaczeniu przedmiotowym, w aktualnie obowiązującym porządku prawnym, można stwierdzić, że są to (Borkowski i Wysoczeki, 2001, s. 31–32):

1. Środki wychowawczej perswazji.
2. Właściwe środki opiekuńczo-wychowawcze, w tym:
  - a. przewidziane w Ustawie *o postępowaniu w sprawach nieletnich*:
    - związane z nadzorem (nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna; nadzór organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania – udzielających poręczenia za nieletniego);
    - środki sterowanego oddziaływania wychowawczego w grupie rówieśniczej (skierowanie do ośrodka kuratorskiego, a także do organizacji społecznej lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym);
    - umieszczenia (umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym albo w rodzinie zastępczej zawodowej, która ukończyła szkolenie przygotowujące do sprawowania opieki nad nieletnim; umieszczenie w zakładzie poprawczym);
    - posiadające charakter kompensacyjny i ochronny (zakaz prowadzenia pojazdów; przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego);
  - b. przewidziane w *Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym*.

Obok środków wychowawczych, jak i niezależnie od nich, Ustawa *o postępowaniu w sprawach nieletnich* daje również możliwość stosowania środków profilaktyki opiekuńczo-wychowawczej, które może zastosować sąd rodzinny. Jeżeli okoliczności i charakter sprawy, a także celowość zastosowania i dobór środków nie budzą wątpliwości, sąd rodzinny orzeka o zastosowaniu zobowiązania rodziców lub opiekuna do poprawy warunków wy-

chowania, bytowych lub zdrowotnych nieletniego, a także do ścisłej współpracy ze szkołą, do której nieletni uczęszcza, poradnią psychologiczno-pedagogiczną lub inną poradnią specjalistyczną, zakładem pracy, w którym jest zatrudniony, oraz lekarzem lub zakładem leczniczym; zobowiązania rodziców lub opiekuna do naprawienia w całości lub w części szkody wyrządzonej przez nieletniego. W tym przypadku sąd może również zwrócić się do właściwych instytucji państwowych lub społecznych oraz jednostek samorządowych o udzielenie niezbędnej pomocy w poprawie warunków wychowawczych, bytowych lub zdrowotnych nieletniego.

Działania podejmowane wobec nieletnich w oparciu o przepisy Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, obok dążenia do przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich, mają również na względzie stwarzanie nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem bądź z zasadami współżycia społecznego, warunków powrotu do normalnego życia i umacnianie funkcji opiekuńczo-wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich na świadomych swych obowiązków członków społeczeństwa.

Powyzsze cele deklarowane w preambule do Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich wskazują na przenikanie się funkcji opiekuńczej i wychowawczej, co jest widoczne dodatkowo m.in. w przepisach art. 3 § 1, art. 6 pkt. 9 i 11, art. 7 Ustawy, wskazujących na konieczność kierowania się przede wszystkim dobrem nieletniego, co oznacza m.in. tworzenie dla nieletniego optymalnych możliwości zaspokojenia potrzeb psychicznych i fizycznych oraz rozwijania uzdolnień i nabywania umiejętności zgodnie z wymaganiami prawa i ogólnie akceptowanymi zasadami moralności, co powinno w przyszłości pozwolić mu na uzyskanie samodzielności i stabilizacji życiowej oraz zajęcie odpowiadającego jego możliwościom miejsca w społeczeństwie (Gaberle i Korcyl-Wolska, 2002, s. 35), dążenie do osiągnięcia korzystnych zmian w jego osobowości i zachowaniu się oraz zmierzanie w miarę potrzeby do prawidłowego spełniania przez rodziców lub opiekuna ich obowiązków wobec nieletniego, uwzględniając przy tym interes społeczny. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich podkreśla także konieczność brania pod uwagę wieku, stanu zdrowia i stopnia rozwoju nieletniego w dążeniu do uzyskania pozytywnych zmian w jego osobowości i zachowaniu. Wszystkie te czynniki wpływają na orzeczenie najbardziej w danej sytuacji adekwatnego środka oddziaływania wychowawczego (Grzywińska, 2010, s. 83). Tak więc sąd przy orzekaniu kieruje się przede wszystkim tym, aby sprawcę wychować, w szczególności w przypadku zastosowania kary za przestępstwo w ramach instytucji art. 10 § 2 Kodeksu karnego.

ODPOWIEDZIALNOŚĆ NIELETNIEGO ZA POPEŁNIENIE CZYNU ZABRONIONEGO POD GROŻBĄ KARY

W podjętych rozważaniach należy zwrócić uwagę na fakt, iż odpowiedzialność nieletniego za popełnienie czynu zabronionego pod groźbą kary została w polskim prawie uregulowana dwutorowo. Z jednej strony przepisy *Kodeksu karnego* przewidują w pewnych wyjątkowych wypadkach możliwość zastosowania w stosunku do nieletniego ogólnych zasad odpowiedzialności karnej, z drugiej natomiast obowiązująca Ustawa o *postępowaniu w sprawach nieletnich* reguluje między innymi także postępowanie wobec nieletniego dopuszczającego się czynu zabronionego. Jak już wspomniano, Ustawa ma na celu przeciwdziałanie wszelkim przejawom demoralizacji i przestępczości nieletnich.

Zgodnie z art. 4 Ustawy o *postępowaniu w sprawach nieletnich* jednym z przejawów demoralizacji jest właśnie popełnienie czynu zabronionego. Biorąc pod uwagę obie wspomniane regulacje prawne (Ustawę o *postępowaniu w sprawach nieletnich* oraz *Kodeks karny*), należy rozróżnić następujące sytuacje:

1. Nieletni dopuszcza się czynu zabronionego przed ukończeniem 13 roku życia – sąd traktuje popełnienie takiego czynu wyłącznie jako przejaw demoralizacji nieletniego, może zastosować środki przewidziane w Ustawie o *postępowaniu w sprawach nieletnich*.
2. Nieletni dopuszcza się czynu zabronionego między 13 a 17 rokiem życia – co do zasady sąd stosuje środki przewidziane w Ustawie o *postępowaniu w sprawach nieletnich*. Jeżeli jednak nieletni ukończył lat 15 i dopuścił się czynu zabronionego (określonego w art. 134; art. 148 § 1, 2 lub 3; art. 156 § 1 lub 3; art. 163 § 1 lub 3; art. 166; art. 173 § 1 lub 3; art. 197 § 3 lub 4; art. 223 § 2; art. 252 § 1 lub 2 oraz w art. 280) może odpowiadać na zasadach określonych w *Kodeksie karnym*, o ile sąd uzna, że okoliczności sprawy, stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają, a w szczególności wcześniej stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne.
3. Sprawca dopuszcza się czynu zabronionego między 17 a 18 rokiem życia – co do zasady sąd stosuje przepisy *Kodeksu karnego* (sprawca nie jest już nieletni, ponieważ skończył lat 17); wyjątkowo jednak sąd stosuje zamiast kary środki wychowawcze, lecznicze albo poprawcze przewidziane dla nieletnich, jeżeli popełniony czyn jest występkiem, a okoliczności sprawy, stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają.

Skazując nieletniego za popełnienie przestępstwa, sąd nie może wymierzyć kary przekraczającej dwóch trzecich górnej granicy ustawowego zagrożenia, a może także zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary.

Z zasady nieletni odpowiada przed sądem rodzinnym, jednakże w przypadku

zastosowania unormowania z art. 10 § 2 *Kodeksu karnego*, jak również wystąpienia sytuacji, w której nieletni popełnił czyn zagrożony karą wraz z osobą dorosłą, i gdy konieczne jest łączne rozpatrywanie sprawy oraz gdy wszczęto postępowanie po ukończeniu przez nieletniego sprawcę 18 roku życia, władnym do podejmowania decyzji co do nieletniego jest sąd powszechny.

W odniesieniu do stosowania określonych uregulowań prawnych wobec nieletnich, istotnym jest jeszcze zwrócenie uwagi na sytuację, w której mamy do czynienia z bardzo wysokim stopniem demoralizacji nieletniego. Wystąpienie w praktyce tego rodzaju przypadku skutkuje umieszczeniem nieletniego w zakładzie poprawczym, czyli zastosowaniem środka poprawczego (środka o charakterze izolacyjnym), który jest stosowany przez sąd rodzinny względem nieletniego, który po ukończeniu 13, a przed ukończeniem 17 lat dopuścił się czynu karalnego, jeżeli przemawiają za tym wysoki stopień demoralizacji nieletniego oraz okoliczności i charakter czynu (art. 10 u.p.n.). W zakładzie poprawczym nieletni przebywa do 21 roku życia, przy czym warunkowo zwolnić go można po 6 miesiącach pobytu. Umieszczenie w zakładzie poprawczym sąd może zawiesić tytułem próby na czas od 1 do 3 lat, stosując wówczas środki wychowawcze (art. 11 u.p.n.). Zastosowanie tego rodzaju „kary” ma na celu zapobieżenie popełnieniu przez nieletniego nowego przestępstwa, ma stworzyć warunki do powrotu nieletniego do normalnego życia, winno odpowiadać dobru nieletniego, ma też uwzględniać interes społeczny. Umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym to zastosowanie najsurowszego środka, jaki przewiduje Ustawa o *postępowaniu w sprawach nieletnich* i tym samym jego zastosowanie jest możliwe jedynie w wypadku popełnienia przez nieletniego czynu karalnego wyczerpującego znamiona przestępstwa. Pozostałymi bezwzględными i kumulatywnymi przesłankami stosowania tego środka są właśnie wysoki stopień demoralizacji oraz okoliczności i charakter czynu. Ustawodawca zwraca ponadto uwagę na dwie przesłanki alternatywne o charakterze względnym – zachodzą one, gdy zastosowanie wobec nieletniego innych środków okazało się nieskuteczne lub gdy ich zastosowanie nie rokuje resocjalizacji nieletniego. Ustawodawca podkreślił znaczenie wymienionych przesłanek poprzez użycie słowa „zwłaszcza” (art. 10 Ustawy). Sąd wydający postanowienie o zastosowaniu środka w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym ma możliwość warunkowego zawieszenia jego zastosowania na okres próby wynoszący minimum rok, a maksymalnie 3 lata. Skorzystanie z tego rodzaju możliwości przez sąd warunkowane jest posiadaniem przez organ przypuszczenia, że mimo nieumieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym cele wychowawcze zostaną osiągnięte, przy uwzględnieniu jego właściwości i warunków osobistych oraz okoliczności i charakteru czynu. Warto tutaj zwrócić uwagę na fakt, że o ile zastosowanie środka w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym ma charakter resocjalizacyjny, tak przy zawieszeniu będziemy mówić o realizacji celu wychowawczego. Zastosowanie zawieszenia może być przez sąd cofnięte fakultatywnie w przypadku pogłębiania się demoralizacji nieletniego lub uchylania się przez niego od nałożonych obowiązków bądź nadzoru. Obligatoryjne odwołanie (wprowadzone nowelizacją Ustawy w 2000 roku)